

A megyékben folyó földrajzinév-gyűjtés helyzete és időszerű kérdései

BEVEZETÉS

Azt ugyan nem merném kijelenti a magyar névtudományról, amit BENKŐ LORÁND a II. névtudományi konferencián a névtudománynak a Benelux államokban betöltött szerepéről mondott, hogy tudniillik ezekben az országokban „kifejezetten nemzeti tudománynak számít és művelésére nagy összegeket áldoznak” (NytudÉrt. 70. sz. 8), de azt igen, hogy ma Magyarországon a földrajzi nevek összegyűjtése nemzeti ügy, és egyetlen megyéje sincs az országnak, amelyben intézményesen ne foglalkoztak volna, ne foglalkoznának és — remélhetőleg — majd ne foglalkozzanak a teljes élő földrajzinév-anyag összegyűjtésével és — ami külön is kiemelendő — kiadásával. Ennek az öröndes megállapításnak a valódiságát egyáltalán nem csorbitja, hogy mint nemzeti ügy nem egyszerre, nem egyidejűleg és nem egyenletes intenzitással van jelen az egész országban, hanem mindig ott és mindig azokban a megyékben, amelyekben elindulnak, folynak és befejeződnek a munkálatok. Aligha volt példa arra, hogy egyetlen tudományág ekkora figyelmet, ekkora erkölcsi és anyagi támogatást kapjon a tanácsoktól és a megyék társadalmi, politikai szerveitől, mint ma a névtudomány, ezen belül is a honismereti mozgalom keretében folyó földrajzinév-gyűjtés. Se nem célom, se nem feladatom megvizsgálni ennek a jelenségnek az okait, végtére is úgy van jól, ahogy van, de mivel későbbi mondanivalómmal, valamint a munkálatok szervezeti fölépítésével részben vagy egészben ezek az okok összefüggenek, néhányat megjelölnék közülük.

1. Nemcsak a különböző társadalomtudományok művelői, hanem államunk és megyéink különböző szintű vezetői előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy a rohamos fejlődés következtében a jobbágyvilágban fogant paraszti életforma tárgyi és nyelvi emlékeit — a kór parancsára — múzeumokba, illetőleg gyűjteményekbe kell a jelen és a jövő számára átmenteni.

2. 1965 elején, hazánk felszabadulásának 20. évfordulóján megjelent a Zala megye földrajzi nevei című kötet (közzétette MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC és KERECSÉNYI EDIT, szerkesztette PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF), amely a többi megye számára részint követendő és követhető példát, részint bátorítást jelentett.

3. A fenti kötet anyagának gyűjtési elveit és módszerét az 1930-as évek végén Erdélyben SZABÓ T. ATTILÁNAK és munkatársainak, illetőleg tanítványainak

a nagyszabású gyűjteményei alapján¹ ÖRDÖG FERENC és VÉGH JÓZSEF PAPP LÁSZLÓ közreműködésével úgy állította össze (I. ZMFN. 9—20) — figyelembe véve természetesen az időközben megjelent elvi tanulmányokat (I. BENKŐ LORÁND, A Nyárádmente földrajzi nevei [Bp., 1947.], LÖRINCZE LAJOS, Földrajzi neveink élete [Bp., 1947.], UÓ., Földrajzinév-gyűjtésünk múltja, jelen állása és feladatai [Bp., 1949.]), valamint az azóta megjelent fontosabb gyűjteményeket (KÁZMÉR MIKLÓS, Alsó-Szigetköz földrajzi nevei [Bp., 1957.], INCZEFI GÉZA, Szeged környékének földrajzi nevei [Bp., 1966.]), nem is szólva JANKÓ, KNIEZSA, PAIS, BÁRCZI alapvető tanulmányairól, illetőleg műveiről —, hogy a követelmények a nem szakképzett, de a nyelvészet iránt érdeklődő tanárok, tanítók, lelkészek, tanácsai stb. dolgozók számára is megvalósíthatók voltak. Ugyanakkor az egybegyűlt, több esetben hiányos, illetőleg névtani, valamint hangjelölési szempontból egyenetlen anyag nyilvánvalóvá tette a nyelvészeti képzett szakemberek tüzetes helyszíni ellenőrzésének a szükségességét, továbbá azt, hogy utánuk még kiválóan képzett nyelvészek — a majdani szerkesztők — kezébe kell kerülni az anyagnak, ha a megye nyomtatásban meg akarja jelentetni.

4. Hogy országos méreteket ölthetett a gyűjtés, végül, de nem utolsósorban annak a következménye, hogy az 1960-as évek közepén együtt állt már az önkéntes nyelvjárási és néprajzi gyűjtők tábora, és Végh József mint az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének munkatársa erre a témára összpontosította az erőket, ugyanakkor erőteljes lelkesedéssel győzte meg az illetékes megyei vezetőket a földrajzinév-gyűjtés halaszthatatlan voltáról. A megyék vezetői számára tudományos szempontból az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének a támogatása a teljes biztonságot jelentette és jelenti, a Hazafias Népfront meg azt a mozgalmi, illetőleg politikai keretet, amelyben a kitűzött cél megvalósult, illetőleg megvalósul.

I. A MUNKÁLATOK JELENLEGI HELYZETE

Ilyen előzmények következménye a mellékelt térkép, amely a munkálatok jelenlegi helyzetét sematikus szemlélteti.

1. Befejeződött a gyűjtés és a helyszíni ellenőrzés Zala megyében (a munkálatok vezetője Ördög Ferenc volt), Király Lajos és Várkonyi Imre vezetésével Somogy megyében, Vadas Ferenc vezetésével Tolna megyében. Vasban Bárdosi János szervezte a munkálatokat, Baranyában pedig, ahol a gyűjtést a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar nyelvi tanszéke irányította, Pesti János és Temesi Mihály. Komárom megyében Körmendi Géza állt a gyűj-

¹Lásd többek között ÁRVAY JÓZSEF, A barcasági Hétfalu helynevei (Kolozsvár, 1943.), BENKŐ LORÁND, A Nyárádmente földrajzi nevei. Adattár (Debrecen, 1950.), GERGELY BÉLA—SZABÓ T. ATTILA, A szolnokdobokai Tóki völgy helynevei (Kolozsvár, 1945.), IMREH BARNÁ, Mezőbánd helynevei (Kolozsvár, 1942.), IMRE SAMU, Felsőőr helynevei (Debrecen, 1940.), MÁRTON GYULA, Nagymon helynevei (in: Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. Kolozsvár, 1939.), SZABÓ T. ATTILA, Kalotaszeg helynevei. I. Adatok (Kolozsvár, 1942.), SZABÓ T. ATTILA és GERGELY BÉLA, A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei (Kolozsvár, 1946.), UÓK., A Dobokai völgy helynevei (Kolozsvár, 1946.).

tők élén, a Pest megyéhez tartozó Csepel-szigeti munkálatok pedig Hajdú Mihály irányításával folytak. Heves megye egri, füzesabonyi és hevesi járásában Pelle Béláné — tanítványainak közreműködésével — végezte a gyűjtést és az ellenőrzést. A gyöngyösi járásban a vége felé közelednek a helyszíni munkálatok, és rövidesen be is fejeződnek. Bács-Kiskun megyében is — Bognár András vezetésével, Balogh Lajos, Balogh Mihály, Baski Imre, Fekete János és Nagy Endre közreműködésével — a közeljövőben fejezzük be az ellenőrzést, 1981-re csak a kiskunhalasi és a kecskeméti járás egy része marad. Veszprém megye tapolcai járásában Mészárosné Varga Mária, a pápai járásban pedig Tungli Gyula vezetésével folytak, illetőleg a pápai járás kisebbik részében — ahol az anyag zömét majd Gerstner Károly, Harmat István és Hoffmann István teszi közzé — még folynak az ellenőrzési munkálatok.

Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megyében a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem és a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola nyelvészeti tanszékeinek oktatói vállalták mind a munkálatok tudományos irányítását, mind pedig a gyűjtés megszervezését, illetőleg a névanyag ellenőrzését és közzétételét. A debreceniek a csengeri, fehérgyarmati, mátészalkai, nyírbátori és vásárosnaményi járást, a nyíregyháziak pedig a baktalórántházi, kisvárdai, nagykállói, nyíregyházi és tiszalöki járást gondozzák (vö. KÁLNÁSI ÁRPÁD: MNy. XXII, 133—4). Szabolcs-Szatmár baktalórántházi, fehérgyarmati és csengeri járásában Mező András, Kálnási Árpád és Sebestyén Árpád irányításával befejeződtek a munkálatok, Hajdú-Biharban a polgári járásban (Terge Lajos és Tóth Katalin vezetésével), továbbá mindazokban a helységekben itt és más megyékben, amelyeknek az anyaga a különböző évkönyvekben és folyóiratokban nyomtatásban is megjelent.

Noha szakmai körökben köztudott, hogy a fenti gyűjtemények közül mik jelentek meg, én mégis felsorolom őket, mivel a mellékelt térkép ezt nem szemlélteti. 1964-ben jelent meg a már említett Zala megye földrajzi nevei című kötet, ezt követte 1967-ben MEZŐ ANDRÁS közzétételében a Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei című sorozat első kötete, A baktalórántházi járás földrajzi nevei (Nyíregyháza), 1970-ben Hajdú-Bihar megye földrajzi neveiből A polgári járás című kötet látott napvilágot (közzétette TÓTH KATALIN, szerkesztette PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF). Ugyancsak 1970-ben indult Heves megye földrajzi neveinek a megjelentetése a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai című sorozatban: I. Az egri járás (közzétette PELLE BÉLÁNÉ, szerkesztette PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF), majd 1976-ban II. A füzesabonyi járás (közzétette PELLE BÉLÁNÉ), közben 1972-ben BAKOS JÓZSEF és FEKETE PÉTER közzétette — de nem az MNyTK. keretében — az Eger és Felnémet földrajzi nevei című kötetet. 1974 fontos dátum gyűjteményeink megjelenésének történetében, mert ekkor hagyta el a nyomdát a Somogy megye földrajzi nevei című kötet (közzétette BALOGH LAJOS, HAJDÚ MIHÁLY, HOSSZÚ FERENC, KIRÁLY LAJOS, MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS, RÓNAI BÉLA, SZABÓ JÓZSEF és SZABÓ LÁSZLÓ, szerkesztette PAPP LÁSZLÓ és VÉGH JÓZSEF).

Egy-egy város vagy nagyobb község névanyagának a megjelenése is (pl. Mezőberény MOLNÁR AMBRUS és ADAMIK MIHÁLYNÉ munkája a Mezőberény története című kiadványban, Vésztő DOMOKOS ZSUZSANNA gyűjtése a Vésztő története című gyűjteményes kötetben, Püspökladány KECSKÉS GYULA Püspökladány története helyneveiben, Vásárhelyi-pusztái HAJDÚ MIHÁLY gyűjtése a Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán című kötetben, HÉVÍZI

SÁNDORÉ a Gyomai tanulmányok c. kötetben stb.) nyereség a tudományos kutatás számára, ezeknek a teljes felsorolását azonban itt mellőzöm, amiért a nem említett művek szerzőitől szíves elnézést kérek.

Rövidesen megjelenik Heves megye hevesi járásának, Tolna megyének és Csepel-szigetnek a névanyaga. Kiadásra készen áll a Veszprém megye földrajzi nevei című sorozat első kötete, A tapolcai járás (közzétette GAÁL SÁNDORNÉ LAKOSSY JUDIT, KIRÁLY LAJOS, MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA és TASSY SZELESTEI IBOLYA, szerkesztette BALOGH LAJOS és ÖRDÖG FERENC). Ugyanez mondható el a Vas megye földrajzi nevei (közzétette BALOGH LAJOS, BARBALICS IMRE, BÁRDOSI JÁNOS, BOKOR JÓZSEF, GUTTMANN MIKLÓS, GYARMATHY MIKLÓS, HAJDÚ MIHÁLY, LAKY REZSŐ, ÖRDÖG FERENC, POMOGYI JÓZSEF, SZABÓ LÁSZLÓ és VÖRÖS OTTÓ, szerkesztette BALOGH LAJOS és VÉGH JÓZSEF), valamint a Baranya megye földrajzi nevei című kötetről is (közzétette BALOGH LAJOS, GERSTNER KÁROLY, HEILMANN JÓZSEF, HOFFMANN OTTÓ, KIRÁLY LAJOS, NEDUCSIN DRAGUTIN, ÖRDÖG FERENC, PAVLOV DUSÁN, PESTI JÁNOS, POSGAY ILDIKÓ, RÓNAI BÉLA, TAKÁCS JÓZSEFNÉ, TEMESI MIHÁLY és TURÓS LÁSZLÓNÉ; szerkesztette ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS és TEMESI MIHÁLY.)

2. Csak a gyűjtés fejeződött be (egyes helyeken már megkezdődött a helyszíni ellenőrzés is) Győr-Sopron megyében, ahol Németh Imre, majd Federmayer István állt a munkálatok élén, jelenleg pedig Timaffy László, aki most az ellenőrzést szervezi. Fejér megyében is — akárcsak Győr-Sopron megyében — a kellő anyagi támogatás elmaradása miatt késik a helyszíni ellenőrzés megindulása. Birkás Jánost, a gyűjtés szervezőjét a megyei vezetés meglehetősen magára hagyta, itt is kíváncsok, mi több, szükséges mind a Nyelvtudományi Intézetnek, mind pedig a Hazafias Népfront Országos Tanácsának a támogatása. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Kovács Dániel vezetésével jól haladnak a munkálatok, a települések 60%-ában készen vannak a gyűjtések, a térképen technikai okok miatt az 1980. december végére tervezett, illetőleg az ekkorra várható állapotot vázoltam föl. Befejeződött, illetőleg a közeljövőben fejeződik be a gyűjtés az ózdi, a sátoraljaújhelyi, a mezőkövesdi és a miskolci járásban. Ugyancsak befejeződött a gyűjtés az egész Csongrád megyében — ahol a helységek 40%-ában már az ellenőrzés is megtörtént — Juhász Antal vezetésével, Szabó József, Mokány Sándor, Börcsök Vince és Zsíros Katalin közreműködésével, valamint Békés megye szeghalmi és szarvasi járásában (Hévvízi Sándor vezetésével), továbbá Szabolcs-Szatmár megye nyírbátori és vásárosnaményi járásában (Jakab László, illetőleg Felhős Szabolcs vezetésével). Hajdú-Bihar megyében — a megyei támogatás elmaradása, de remélhetően csak késése miatt — csupán szakdolgozatok és szemináriumi dolgozatok készültek, ám így is a megye 77 települése közül (a polgári járást nem számítva) 60-ról van valamiféle, a további munkákhoz kitűnő alapul szolgáló gyűjtemény. (Ezt az állapotot is csak sematikus tükrözi a térkép.) Szolnok megyében — ahol Farkas Ferenc és Szabó László vezeti a munkálatokat — a jászberényi és a szolnoki járás területén, valamint Szolnok városában fejeződött be a gyűjtés (a jászberényi járás községeinek a felében az ellenőrzés is megtörtént), a kunszentmártoni és a törökszentmiklósi járás neveinek pedig mintegy a felét gyűjtötték össze.

3. Most folyik a szervező, illetőleg az előkészítő munka (egyes járásokban már a gyűjtést is megkezdték): Zala megye keszthelyi járásában (Markó Imre Lehel vezetésével), Veszprém megye ajkai és veszprémi járásában (Boros Edit és Mészárosné Varga Mária vezetésével), valamint Szolnok megye tiszafüredi járásában. Borsod-Abaúj-Zemplén megye edelényi, encsi, miskolci és szerencsi járásában már megkezdődött a gyűjtés, sőt a fenti járások 71 községéből már be is érkeztek a gyűjtőlapok és a munkatérképek. Békés megye gyulai körzetében, valamint Békéscsaba és város környékének, továbbá Békés és város környékének területén elkezdődött a gyűjtés, az orosházi és a mezőkovácsházi járásban pedig 1981 tavaszán indítjuk a munkálatokat.

4. Nógrád és Pest megyében — a Csepel-szigetet kivéve — még a szervező munka sem kezdődött meg. Szabolcs-Szatmár megye kisvárdai, nagykállói, nyíregyházi járásában, de voltaképpen az egész Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megyében, alapvető kíváncsi, hogy a megyei tanácsok a gyűjtés és ellenőrzés anyagi feltételeit lehetőségeikhez mérten teremtsék meg. Pest megyében ez év őszén indulnak meg az előkészítő tárgyalások, Nógrád megyében viszont egyelőre még erre sem lehet gondolni.

5. Az elmondottak alapján megállapítható, illetőleg a térképről is leolvasható, hogy hazánk területének, a 9 millió 303 244 hektárnak mintegy a felén az eltelt közel 20 év alatt teljesen befejeződtek a gyűjtési és ellenőrzési munkálatok, jelentős területen készültek el a gyűjtések, illetőleg vannak folyamatban az előkészületek, és csupán 1,2 millió hektárnyi az a terület, ahol nincs szervezett gyűjtés. 5 millió hektárnyi területen eddig — a több nagyobb határú, jobbára sík felszínű, a felszabadulás előtt meglehetősen sok nagybirtokot magába foglaló Somogy megyét véve alapul — körülbelül 300 000 helynek a neve van összegyűjtve és ellenőrizve, és a somogyi átlaggal számolva hazánkban várhatóan 600 ezer helyet jelöl a nép (néhány esetben csak valamelyik kataszteri térkép) tulajdonnévvel. És mivel becsléseink, illetőleg eddigi tapasztalataink szerint a névvel jelölt földrajzi helyeknél 25—30%-kal több a nevek száma, a várható névmennyiség Magyarország egész területének a felgyűjtése után körülbelül 800 ezerre tehető.

II. AZ EGYBEGYÜLT NÉVANYAG MINŐSÉGE ÉS A GYŰJTEMÉNYEK EGYSÉGESSÉGE

Mind a munkálatok szervezeti fölépítéséből (gyűjtés, helyszíni ellenőrzés, lektorálás, ill. szerkesztés), mind útmutatóinkból, mind pedig a már megjelent kötetek előszavából egyértelműen kitűnik, hogy ez a vállalkozás elsősorban az élő földrajzinév-anyag megmentésére és adattárakban való közzétételére indult. Mindent ennek rendelünk alá, ami úgy mutatkozik meg a már napvilágot látott kötetekben, hogy a sorszámmal ellátott névcikk címszáma a népi név.

A) Jó néhány népi név természetesen számos változatban használatos, amelyeket nekünk kötelességünk lejegyezni, mégpedig a szociálisan érvényes gyakoribb használatnak a sorrendjében.

1. A változatok lehetnek lexikaiak: a) *Csibe-malom* : *Nyanyai-malom*, az efféle változatokat a nemzetközi névtudomány újabban nem szinonimáknak, hanem dubletteknek kezdi nevezni (vö. W. FLEISCHER, *Onomastik und Stilistik. Actes du XIe Congres International des Sciences Onomastiques* [Sofia, 1974.] I, 309); b) a két- vagy három nyelvű települések dublettjei, amelyeknek egy része fordítás eredménye, más részük meg a párhuzamos helynévadás következménye (pl. *Róka-lik* : n. *Fuksz-loh*; *Apátsági-erdő* : h. *Habasova-suma*), és természetesen figyelmünk kiterjed a nem magyar nevek változatainak az összegyűjtésére is (pl.: ZMFN. 254. Bajcsa 11. *Öreg-erdő*: h. *Hěrcěcska-suma*: h. *Sztara-suma*); c) a népi név és a szóbeliségben nem használatos kataszteri vagy egyéb írásbeli név kettősségére is a példák ezreit lehetne idézni, sőt az is előfordul, hogy a kettősség eredményét a kataszteri térképet készítő egykori földmérő félrehallásában vagy felületességében kell keresni; d) a teljesebb forma és a rövidebb forma kettőssége (pl. *Börzsönyi-tag* : *Börzsönyi*).

2. Alaktani változatok: *Kendőrföd* : *Kendőrfödek*; *Arok-mellék* : *Arok-melléki*; stb.

3. Hangtani változatok. A *Hosszu-rét*: *Hosszi-rét-félék*, de ezeket nem javasoljuk fölvenni, mert ilyenkor csak a nyelvjárási alakot közöljük. Mi első sorban azokra az esetekre hívjuk fel a gyűjtők és a helyszíni ellenőrzést végzők figyelmét, amelyek arról tanúskodnak, hogy a település két nyelvjárásterület határán fekszik (pl. Kiskanizsa az *ë-ző* és az *ö-ző* határán).

B) Mivel az élő nyelvi név mindig — vagy legalábbis az esetek túlnyomó többségében — valamilyen nyelvjárási alakban él, nekünk is feladatunk, hogy megőrizzük, és kiadványainkban jelezzük. Eljárásunk itt is egyseges, mert azt a fonematikus hangjelölési útmutatót alkalmazzuk, amelyet a nyelvjárási anyaggyűjtők, nem szakképzett nyelvészek számára BALOGH LAJOS, DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU közreműködésével VÉGH JÓZSEF állított össze (Nyr. XCIV, 94—8). A fonematikus hangjelöléstől csupán a palóc, illetőleg a palócos nyelvjárásterületen az illabiális *á* jelölésében térünk el. Jóllehet a nyelvjárási jelenséghatárok meghúzásának nem a legfőbb eszközei a mi teljes sűrűségű földrajzinév-gyűjteményeink, azonban egyes jelenségek (*ë-zés*, *ö-zés*, *l-ezés*, illabiális *á-zás* stb.) egészen pontos izoglosszái ezeknek a segítségével térképre rajzolhatók.

A magyarországi nemzetiségek ajkán élő földrajzi nevek lejegyzésekor is a fenti hangjelölési útmutatót használjuk, amitől csak akkor térünk el, ha valamely település helyi német, horvát, szerb, szlovén, szlovák, román, ukrán nyelvjárása „egy-egy hangszínváltozat vagy jellegzetes kettőshangzó jelölése nélkül súlyos torzulást szenvedne” (RÓNAI BÉLA, *A nemzetiségi nyelvek földrajzi neveinek gyűjtése és ellenőrzése* [in: *A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve*. Bp., 1978.] 78). Ebből persze az is következik, hogy mindazok a magyarul nem tudó külföldi nyelvészek, akik ezeket a neveket vissza akarják olvasni, kénytelenek valamennyire tájékozódni a magyar hangrendszerben, illetőleg dialektológiában, mert például a német nyelvjárásokban is gyakori zárt *ë-t*, az illabiális *á-t*, a labiális *a-t* vagy a szláv nyelvekben, illetőleg ezek nyelvjárásaiban gyakori *á*, *ë*, *c*, *ty*, *lj*, *dj*, *dzs* stb. hangot másképp nem tudják olvasni. A román nevek átírásában Szabó T. Attila és munkatársai, az ukrán nevek terén pedig P. Lizanec és nyelvjáráskutató kollé-

gái, továbbá a már megjelent munkáik nyújtanak tájékoztatást (vö. RÓNAI: i. h. 80). De még ezeket a szerényebb elveket és eljárásokat is csak akkor lehet következetesen megvalósítani, illetőleg érvényesíteni, ha az illető nyelv helyi nyelvjárását valamelyest beszélő gyűjtőt tudunk találni. Nagy segítséget jelentett Hadrovics László, Sipos István, Sztjepanov Predrag, valamint Hutterer Miklós és Mannherz Károly közreműködése, akik nemcsak átvizsgálták a szláv és német nyelvi neveket is tartalmazó települések kéziratát, hanem menet közben is sok hasznos tanácsot adtak, amiért ezúton fogadják köszönetünket. Ugyancsak megkönnyíti munkánkat az a gyűjtési útmutató is, amelyet Sipos István állított össze a szlovák nyelvi nevek lejegyzéséhez, és a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége adott ki 1977-ben.

C) Az eddig megjelent és a megjelenőben levő köteteink helyesírási képe nem teljesen egységes, aminek a legfőbb okát én nem abban látom, hogy az Akadémia helyesírási szabályzatának 260. §-a megengedi, hogy a földrajzi nevek megállapított szabályaitól „— ha azt a földrajztudomány sajátos szempontjai megkívánják — a szigorúan tudományos használatra szánt művekben eltérések legyenek”, hanem abban, hogy az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal mellett működő Földrajzinév-bizottság ugyanabban az évben (1965-ben) jelentette meg A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai című munkát (összeállította FÁBIÁN PÁL, FÖLDI ERVIN és IFJ. HÖNYI EDE), mint amelyik évben a Zala megye földrajzi nevei című kötetünk megjelent. Ettől kezdve ugyan több pontban megtörtént a közeledés, de teljes egyiségről még ma sem beszélhetünk, jóllehet ez lenne a kívánatos. Hogy egy régóta tervezett könnyen kezelhető, taxatív helyesírási útbaigazító föltétlenül szükséges, azt nemcsak a fent említettek indokolják, hanem az a körülmény is, hogy ma már — a többszöri kisebb-nagyobb módosítások, pontosabban a FÖNMISZ-hez való igazodások révén — eddigi köteteink nem mindig igazítják útba a gyűjtőket, a közlétezőket és a szerkesztőket. A példák gyűjtését Balogh Lajossal megkezdtük, és ezt is kézikönyvünkhöz hasonló formátumban szeretnénk a Nyelvtudományi Intézet kiadásában megjelentetni.

D) Az írásbeli (a kataszteri, a hivatalos belterületi és a Pesty-féle) nevek összegyűjtése a megyei levéltárakban, a megyei földhivatalokban, az Országos Levéltárban, az Országos Széchényi Könyvtárban és a helyi tanácsokon történik.

1. A kívülálló nem tudhatja, hogy a múlt század közepétől készült kataszteri térképek nevei egyes megyékben — például Veszprém megyében is — milyen nagy gondot okoznak és mekkora utánjárást igényelnek, ugyanis ezeknek a rendkívül becses térképeknek csak egy része található az illető megye levéltárában, kisebb részüket az Országos Levéltár és a Széchényi Könyvtár őrzi, de sok településé még mindig nincs begyűjtve, nem egy esetben szakadozott, sérült állapotban a községi tanácsokon penészednek.

Zala megyében még csak a községi tanácsokon levő, akkor még többnyire használatban is volt XX. század eleji kataszteri térképek névanyagát vettük fel a gyűjteménybe, de Somogy megyében — és ettől kezdve már másutt is — elsősorban Király Lajos szorgalmazására kicéduláztuk és lokalizáltuk a XIX. század közepén, a jobbágyszabadítás után készült német nyelvű birtokelkülönítési térképek neveit is (amelyeket mi C-vel jelölünk), továbbá az ezek alap-

ján többnyire az 1860-as években készült első kataszteri térképek teljes névanyagát. Baranya megyében az előmunkálatok, továbbá a kedvező személyi és anyagi feltételek következtében azonban nemcsak a múlt század közepén, illetőleg annak második felében készült kataszteri térképek névanyagát dolgoztuk bele a gyűjteménybe, hanem korábbi, illetőleg más jellegű térképek névanyagát is. Ez az eljárás természetesen nem érinti az élő névanyag közzétételének a kialakult szempontjait, következésképpen a már kialakult viszonylagos egységet sem. Itt jegyzem meg, hogy köteteinkről szólva csak viszonylagos egységről beszélhetünk, részint azért, mert az egyes megyék múltbeli birtokviszonyai (volt jobbágyság, nem volt jobbágyság stb.) meghatározták a térképek készítésének célját és jellegét, részint meg azért, mert a munkálatokat végeztető megyéknek, illetőleg azok levéltárainak, múzeumainak esetleges kívánságai elől nem lett volna mindig bölcs dolog mereven elzárkózni. Mi tehát általában addig az időpontig megyünk vissza, amikor e térképek elkészítésének eredményeként dűlőneveinket kodifikálták (vö. TÓTH LŐRINC, Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben [Pest, 1857.]; TÓTH LAJOS, Úrbéri kalauz [Pest, 1857.] passim), és ezután már a földrajzi helynek a tulajdonosában vagy a természeti jellegében beálló változása sem igen vonta maga után a kodifikált, azaz a hivatalos rangra emelt dűlő nevének a megváltoztatását. Noha ezeket a neveket szerencsétlenségünkre sok esetben magyarul nem vagy alig tudó német, cseh földmérők jegyezték le, mégis becses források a tudomány számára, egyrészt mert névanyaguk nagyon gazdag, mondhatnám a leggazdagabb, másrészt mert kartográfiai szempontból megbízhatóak, sőt a szakemberek szerint kiválóak. E nevek lokalizálása nem okoz különösebb gondot még akkor sem, ha egyikük-másikuk nem él — talán soha nem is élt — a nép ajkán. Ha valamelyik kataszteri névnek nincs az általa jelölt területet teljesen fedő — mondhatnám adekvát — népi neve, akkor ezek előtt, illetőleg a név sorszámát után nem áll népi név. Ilyen esetekben a nép a kataszteri térkép jelölte területet csak részleteiben — általában három-négy névvel — nevezi meg. Ha viszont egy népi név nemcsak egy, hanem több dűlőt magába foglaló határrészt jelöl (pl. *Berők*, *Felső-nyomás* stb.), akkor utána közzétévőink felsorolják, hogy milyen sorszámú dűlőket foglalnak magukba.

2. A Pesty Frigyes gyűjtötte neveket az utánuk álló magyarázatokkal, gazdaságtörténeti és egyéb adatokkal együtt — többször szó szerint — következetesen beleépítjük a névcikkekbe. Helyszíni ellenőrzésük és lokalizálásuk során fény derül arra is, hogy alakszerkezetiileg melyik névvel (a szóbelivel vagy az írásbelivel) egyeznek meg, illetőleg egyáltalában élnek-e még. Ugyanakkor számos feledésbe merült vagy feledésbe merülő élőnyelvi nevet sikerül ezekkel a felszínre hoznunk. Mind a nyelvészek, mind a történészek, mind pedig a történeti földrajzosok számára együttes, köteteinktől független tanulmányozásuk is rendkívül hasznos, ezért kíváncsok külön kötetben való betűhív megjelentetésük is. És mivel a mi munkánkat akkor segítik elő ezek a kiadványok, ha megjelenésük megelőzi az élő névanyag helyszíni ellenőrzését, úgy próbáljuk szervezni kiadásukat, hogy kellő időben a kezünk ügyébe kerüljenek. Tekintettel arra, hogy még az érdekelt tudományágak művelői körében sem egészen közismertek, felsorolom a megjelent köteteket: GAÁL ATTILA—KÓHEGYI MIHÁLY, Tolna megye Pesthy Frigyes helynévtárában (in: A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1971—1972. 271—332; 1973—1974. 297—339); PÁRNICZKY JÓZSEFNÉ, Pesty Frigyes anyagá-

nak Fejér megyei gyűjtése (in: Fejér megyei Történeti Évkönyv XI, 161—305. Székesfehérvár, 1977.); PASTINSZKY MIKLÓS—TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ ÉVA, Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjtése. Komárom megye (Tatabánya, 1977.); Pesty Frigyes helynévtárából. I. Jászkunság. Közzétette BOGNÁR ANDRÁS (Kecskemét—Szolnok, 1978.). II. Külső-Szolnok megye. Közzétette BOGNÁR ANDRÁS (Kecskemét—Szolnok, 1979.). Sokszorosításra kész Pest-Pilis-Solt vármegyéé, előkészületben van Bács-Bodrog vármegyéé (mindkettő BOGNÁR ANDRÁS közzétételében jelenik meg), továbbá Zala megyéé (MARKÓ IMRE LEHEL teszi közzé), Békés megyéé (JANKOVICS B. DÉNES szerkeszti) és Veszprém megyéé.

3. Mivel csak a ma használatos hivatalos belterületi neveket vesszük föl gyűjteményeinkbe — ugyanakkor viszont a külterületi neveket a múlt század közepétől —, a városok hivatalos belterületi megnevezéseinek a történeti változásait a mi kötetünkben nem lehet nyomon kísérni. Néhány város tanácsi vezetőinek, illetőleg honismereti bizottságainak kezdeményezésére elkészítették Nagykanizsa, Kiskunfélegyháza, Szeged, Zalaegerszeg, Ózd stb. régi és mai utcaneveinek a jegyzékét. [L. SZÜCS LÁSZLÓ, Nagykanizsa város utcáinak, tereinek, köztéri szobrainak jegyzéke (Nagykanizsa, 1970.); FEKETE JÁNOS, Kiskunfélegyháza településfejlődése és utcaneveinek története (Kiskunfélegyháza, 1974.); PÉTER LÁSZLÓ, Szeged utcanevei (Szeged, 1974.); BENCZÉNÉ NAGY ESZTER—FÜLÖP ISTVÁN—MARKÓ IMRE LEHEL, Zalaegerszeg utcanevei (Zalaegerszeg, 1977.); DOBOSSY LÁSZLÓ, Ózd utcahálózata (Ózd, 1977.). Témáját tekintve ide tartozik SZABÓ FERENCnek Békés megye helységeinek utcanevei a múlt század közepén (in: a gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 22. sz. 27—39) és URBÁN TERÉZnek Nyíregyháza utcanevei (Bp., 1978.) című munkája is. Sajtó alatt van KMETTY KÁLMÁNNak Balassagyarmat utcaneveinek története című összeállítása.] Itt említem meg HAJDÚ MIHÁLYnak Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata (Bp., 1975.) és MOLNÁR GYÖRGYnek Székesfehérvár utcaneveinek névtani vizsgálata (Bp., 1977.) című értekezését is, bár mindkettő csak a mai hivatalos neveket tartalmazza. E kiadványok megjelentetését nemcsak szorgalmazzuk, hanem ahol szükséges, munkánkkal is támogatjuk.

4. Mind a nevek lokalizálásának módja, mind pedig a föld felszínének, illetőleg a művelési ágnak a jelzése kötetünkben egy-séges és következetes. Ezeken a későbbiek során sem akarunk módosítani még akkor sem, ha tudván tudjuk, eljárásunk nem tökéletes, mert a dülők kiterjedésének (nagyságának) a jelzésére különböző okok miatt nem vállalkozhatunk, és megelégszünk a korábbi — a Jankó János által szorgalmazott — gyakorlattal. Kedves köteletségemnek teszek eleget, amikor ezen a helyen is mind a magam, mind a Nyelvtudományi Intézet nevében megköszönöm a Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Minisztérium Országos Földügyi és Térképészeti Hivatala Földmérési Főosztályának azt a hathatós támogatását, hogy évek óta két példányban térítésmentesen rendelkezésünkre bocsátja a 10 ezres méretarányú átnézeti térképeket. A kartográfusainkkal való együttműködés tudományos téren is állandó, hiszen nincs olyan fontosabb megbeszélésünk, amelyen Földi Ervin és ifj. Hőnyi Ede ne venne részt. A Nyelvtudományi Intézet részéről pedig Balogh Lajos vesz részt a Földrajzinév-tár munkálataiban.

5. Munkamegbeszéléseinknek egyik állandó vitatémája, hogy a földrajzi nevekhez kapcsolódó objektív paraszti közlések és névmagyarázatok mellett (tehát a *Palétár-főd, Irtás, Déllő* stb. nevek keletkezésének a magyarázatáról van szó) mekkora terjedelemben közöljük az esetleges néprajzi, illetőleg folklóranyagot. Bennünket nemcsak az adattárakra jellemző szűkszavúság kötelez az erős, sokszor radikális rövidítésre, hanem a meglehetősen nagy terjedelem is, ami évről évre egyre költségesebb. Eljárásunkat menti, de úgy is fogalmazhatok, támogatja az a gyakorlatunk, hogy a gyűjtőlapokat és a térképvázlatokat a munkálatok befejezése — pontosabban a kötetek megjelenése — után átadjuk az illetékes megyei levéltárnak vagy múzeumnak, ahol a tudós kutató megtalálja a teljes terjedelmű mondaanyagot, népdalt stb. Ugyanakkor nyugodt lelkiismerettel kijelenthetem, hogy a megjelent kötetekbe erősen lerövidítve minden lényeges népi közlés belekerült.

6. Mi nem vállalkozhatunk arra, hogy adatközlőinknek a régészeti leletekre utaló közléseit a múzeumokban ellenőrizzük vagy ellenőriztessük, sőt a már elkészült régészeti topográfia adatai alapján sem rostáljuk meg a gyűjtők által lejegyzett figyelemfelhívó jelzéseket. De hogy ennek az anyagnak mégis van tudományos haszna, arról azok a cikkek győzték meg bennünket, amelyek a Magyar Nyelvben, illetőleg a különböző régészeti folyóiratokban jelentek meg.

7. Tudományágunk komplex jellege köztudott, ám a komplexitás nemcsak a nevek vizsgálatában, hanem — amint az remélhetőleg az elhangzott előadásból is kiderült — a nevek gyűjtésének és közzétételének a szakaszában is jelen van, következésképpen már ebben a munkaszakaszban nemcsak a névtudomány jeles művelőivel, a közülünk már eltávozott Kniezsa Istvánnal, Pais Dezsővel és Bárczi Gézával konzultáltunk, hanem a fiatalabb nemzedéknek mindazon tagjaival is (Balázs Jánossal, Benkő Loránddal, Hajdú Péterrel, Imre Samuval, Kálmán Bélával, Kázmér Miklóssal, Kiss Lajossal, Lőrincze Lajossal, Mollay Károllyal, Rácz Endrével, Szathmári Istvánnal), akik az elmúlt két évtized során egyrészt szakmai tanácsaikkal segítették ezt a vállalkozást, másrészt sok esetben — főleg a kritikus időszakokban — hivatalos vagy választott tisztőségük teljes latbavetésével mellénk álltak. A társtudományok művelői közül elsősorban Balassa István, Barabás Jenő, Benda Kálmán, Czeglédy Károly, Köpeczi Béla, Morvay Péter, Radó Sándor, Székely György és Takács Lajos volt többször segítségünkre, amiért ezúton mondok nekik köszönetet.

ÖSSZEGZÉS

Az egyes időszerű szervezési és tudományos kérdések jelentős része az elhangzottakból föltehetően kikerekedett, illetőleg a majd elhangzó hozzászólásokból kikerekedik, ezért én ezekre nem utalok vissza.

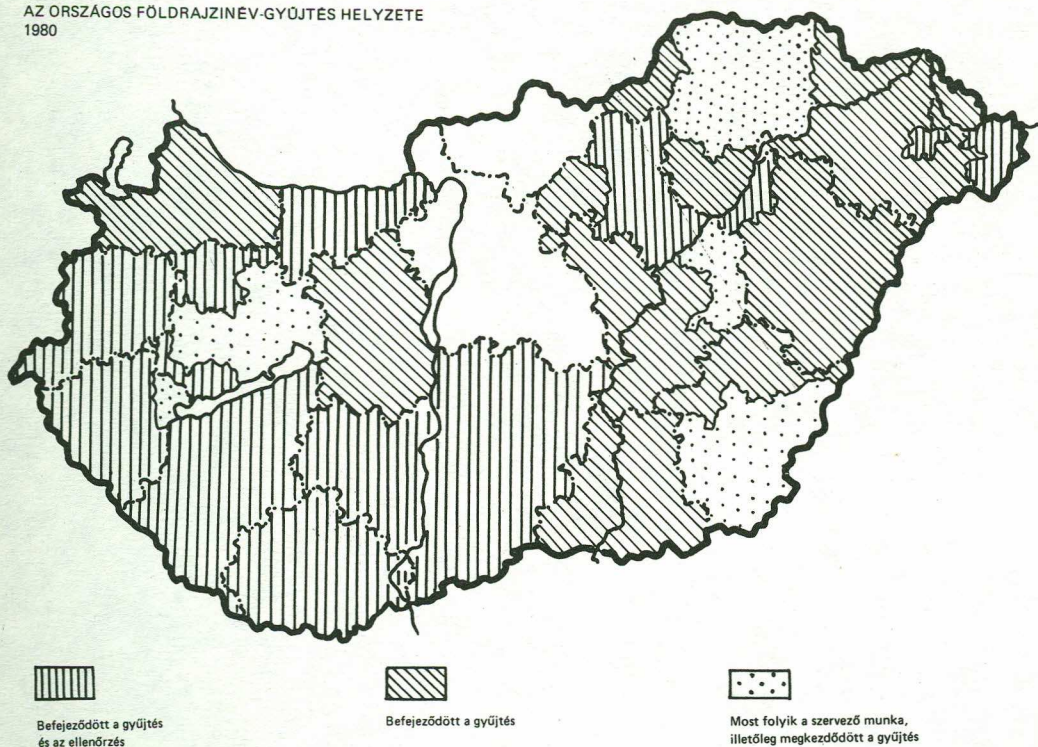
1. Tudományos téren legfőbb törekvésünk a kötetek viszonylagos egységességének a megőrzése, illetőleg megteremtése. Ennek néhány eszközéről már szoltam, de meg kell említenem, hogy Zala megye művelődési vezetői 1978-ban elhatározták, hogy pótlólag összegyűjtetik az 1850-es és az 1860-as években készült kataszteri térképek neveit, valamint a Pesty-féle neveket, továbbá elvégeztetik Zala megyében is a földrajzi nevek értelmezését, és mindeze-

ket az adatokat a megyéhez visszakerült keszthelyi járás élő névanyagával együtt a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványaként meg is jelentetik.

2. A legnagyobb gondunk nekünk is és más tudományágak művelői számára is a kiadásnak a megszokottnál is lassúbb volta. A belátható időn belüli megjelenés nemcsak tudományos szempontból kívánatos, hanem az egész vállalkozás tető alá hozása szempontjából is, hiszen a megyék vezetői — akárcsak a kötetek gyűjtői és közlétevői — munkájuk, fáradozásuk gyümölcsét a nem túl távoli jövőben szeretnék asztalukon látni. Minden jel arra mutat, hogy számunkra az Akadémiai Kiadó igénybevétele nem a legjárhatóbb út, éppen ezért keressük azokat a nyomdákat, ahol műszakilag elő tudják állítani gyűjteményeinket, és talán az lenne a legszerencsésebb, ha ezek a kötetek Társaságunk kiadványaiként kerülnének forgalomba.

3. A kiadás ütemét tehát föltétlenül fokoznunk kell, a gyűjtését nem szükséges, az ellenőrzését meg nem ajánlatos. Súlyos szakembergondjaink vannak nekünk is, egyrészt mert a gyakorlott közlétevők közül többen beosztásuk miatt nem tudják már vállalni a megnövekedett terepmunkát, másrészt meg kevés a fiatal névtanos, bár közülük sokan, különösen a pályakezdők (Baski Imre, Gerstner Károly, Hoffmann István, Juhász Dezső, Kóródy Zsófia és Vitányi Borbála) szívesen vállalkoznak terepmunkára.

AZ ORSZÁGOS FÖLDRAJZINEV-GYŰJTÉS HELYZETE
1980

ÖRDÖG FERENC